

'structurele' aard in de betekenis die Lacan -- over wiens werk Mooij eerder een boek schreef -- aan deze term hecht ?

Het notenapparaat is voortreffelijk, de noten worden onderaan de bladzijde gegeven, wat de leesbaarheid ten goede komt, terwijl een volledig overzicht achterin het boek nog aangevuld is met en alfabetische index van geciteerde auteurs. Een handzame wijze om materiaal aan te reiken!

Naast mijn appreciatie wil ik als laatste kritiek toch kwijt dat de stijl van het geheel ietwat droog overkomt. Het is zeker geen makkelijke lectuur -- dat hoeft ook niet -- maar een boek dat uitnodigt tot traag en bedachtzaam lezen, tot een persoonlijke uiteenzetting met de aan de orde zijnde materie. Deze kwaliteiten verdienen een stilistisch wat levendiger aanpak, zo komt het mij voor.

Hubert VAN HOORDE

* * *

NICOLLO MACHIAVELLI

Anders Ehnmark, *De geheimen van de Macht. Een Essay over Machiavelli*. Berchem. Het Wereldvenster/EPO, 1988, 184 p., 598 Bfr. ISBN 90 269 4633 3.

Machiavelli blijft fascineren. Meer dan andere denkers die de moderne politieke theorie gestalt hebben gegeven, staat Machiavelli model voor een nuchter realistische kijk op het politieke 'spel', wars van iedere vorm van 'wishfull thinking' of van partijdige apologie. Nicollo Machiavelli, geboren in Florence op 3 mei 1469 en leeftijdgenoot van Michelangelo en Leonardo da Vinci heeft dan ook de mogelijkheid gehad om het politiek-militaire gebeuren van zijn tijd als bevoorrechte getuige én participant van zeer nabij te volgen. Het Italië waarin Machivelli leeft en schrijft is een verdeeld grondgebied van kleine vorstendommen die elkaar militair en economisch bekampen in wisselende coalities met elkaar en met de paus(en).

Als Florentijn beleeft hij de Franse aanvallen op Italiaans gebied en de apocalyptische stemming die Savonarola met zijn dissidente donderpreken over de stad brengt en hem op de brandstapel doen belanden. Machiavelli wordt secretaris van de Raad van Tien, die over de belangen van Florence waakt en wordt later als diplomaat uitgestuurd naar de militaire hofhouding te velde van Cesare Borgia om voor de stad te onderhandelen over de houding van Florence tegenover de veldheer. Daar de hertog de steun van Florence wil om te winnen, terwijl Florence de hertog pas wil steunen nadat hij heeft gewonnen, beleeft Machiavelli de subtiliteiten van het diplomatieke gepoker vanuit een sleutelpositie; hij wordt geregeld in vertrouwen genomen door Cesare Borgia en op die gesprekken komt hij in latere geschriften telkens opnieuw terug. Samenzwering, intrige, verraad en leugen behoren tot het dagelijkse menu; wie wint heeft steeds het gelijk aan zijn kant. Later maakt Machiavelli de afgang van Cesare Borgia mee wegens 'berekingsfouten' en valt ook zichzelf in onmin bij een machtswisseling in het bestuursapparaat van de stad. De tijd van de republiek Florence is ten einde en het huis van de Medici terug. Machiavelli wordt verdacht van medewerking aan een samenzwering tegen de 'verlichte' despoten, verdwijnt voor een tijdje in de gevangenis, wordt gefolterd en tenslotte verbannen naar Sant'Andrea in Percussina. Vanuit zijn

verbanningsoord schrijft hij *Il Principe*, een handleiding voor een vorst die macht wil verwerven en zijn macht wil behouden. Hij draagt het op aan het huis van de Medici.

In zijn boek schetst Anders Ehnmark een beknopt, maar toch boeiend beeld van Machiavelli en zijn tijd, waarbij 'theorie' - de geschriften van Machiavelli - en 'empirie' - de belevenissen van de protagonist/waarnemer - nauw in elkaar zijn verweven. De auteur voert een echte gangsterwereld ten tonele, voor wie de vraag hoe je macht verwerft en behoudt een heel praktische en prioritaire vraag is, een vraag van levensbehoud. De nuchtere observaties van Machiavelli, die beschrijft wat hij ziet en niet één of ander ideaal verwoordt - zoals *Utopia* van Thomas Morus, een boek dat uit dezelfde tijd dateert - hebben niets aan actualiteitswaarde ingeboet. Hij maakt een analyse van *le politique* in tegenstelling tot het meer contextueel variabele veld van de historische *la politique*. Hij trekt besluiten uit de successen en falingen van veldheren en vorsten en maakt een scherpe analyse van de redenen ervoor. Wellicht heeft precies de koele, afstandelijke toon van zijn geschriften, waardoor hij er het gemeenschappelijke doet uitspringen van 'goeden' en 'slechten', veel bijgedragen tot de slechte reputatie van Machiavelli als 'cynicus' van het politieke. In werkelijkheid onmaskert hij de mechanismen van de macht én haar wisselende ideologische legitimaties.

Zoals Hobbes de staat in de *Leviathan* en Hegel Napoleon observeert, zo bekijkt Machiavelli het machtsspel : vanuit het perspectief van de éénmaking van een natie. Zijn 'lessen' aan de Prins dienen niet de persoonlijke belangen van deze of gene vorst; de Prins wordt integendeel een instrument, dienstig voor een hoger doel. Ehnmark weet van Machiavelli een intrigerende figuur te maken, maar meer nog weet hij door zijn voorstelling een algemene vraag naar het wezen van het politieke op te wekken. *Il Principe* beschouwt Ehnmark als een raamvertelling, waarin de helden voor onmogelijke taken worden gesteld en waarin hun/de geschiedenis een krachtmeting is tussen *Fortuna* en *Virtus*. Met dit laatste wordt de klassieke, voorschristelijke deugd bedoeld als het vermogen om een kans te grijpen, niet één of andere morele integriteit. Machiavelli schrijft geen satire van de macht, maar wel een handleiding in politieke techniek. Voor hem is duidelijk dat de politiek een smerig spel is en dat men dan ook van de werkelijke machts technieken moet uitgaan, wil men zijn doelen realiseren. Hij noemt de dingen koeltjes bij hun naam en levert aldus een buitengewoon inzicht in de socio-psychologische mechanismen die aan het machtsverwervingsproces ten grondslag liggen. Machiavelli 'moraliseert' het politieke niet, schrijft geen moraal voor *aan* de macht; hij ontwikkelt, integendeel een ethiek *van* de macht op basis van de premisse dat het macht is wat heersers wensen te verwerven en te behouden.

In het tweede deel van *De Geheimen van de Macht* gaat Ehnmark uitgebreid in op de *receptie* van Machiavelli's werk door de eeuwen heen. In een eerste traditie, die aanvangt bij Campanella wordt Machiavelli de verzinnebeelding van het kwade; hij wordt niet alleen gelezen als een observator van de macht, maar ook als een normatieve instructeur. Machiavelli wordt er verantwoordelijk gesteld voor het smerige machtsspel. Met Boccalini begint een tweede traditie waarin vooral gewezen wordt op het waarheidsgehalte van Machiavelli's observaties; zijn aanbevelingen zijn veeleer te beschouwen als waarschuwingen voor al wie gelooft/in de val loopt. De eerste traditie wordt zowel in de Contrareformatie als bij de Hugenoten verdergezet. Voor de eersten is Machiavelli des duivels, omdat hij een gesecculariseerde staatsmacht verdedigt die de macht van de Kerk over de geest bedreigt. Voor de tweeden is Machiavelli een woordvoerder van het koninklijk absolutisme, dat geen andersdenkenden duldt.

Machiavelli wordt in de Verlichting en in de negentiende eeuw vooral geherwaardeerd, omdat hij het proces van nationale eenwording tot het zijne maakte.

Hij wordt een Jacobijnse 'man van links', een patriotisch revolutionair. Zo wordt hij ook door Kamenev en door Gramsci geïnterpreteerd; de raadgevingen aan de Prins worden er raadgevingen aan de revolutionaire voorhoedepartij. Interessant is dat juist binnen die marxistische traditie de anti-Machiavellanen tot het kamp der overwinnaars behoorden. Zo behoort Visjinski, dé architect van het Stalinistisch rechtssysteem en centrale figuur in de monsterprocessen uit de dertiger jaren tot de grote tegenstanders van Machiavelli, die als een subversief figuur wordt beschouwd. Onder Stalin valt het werk van Machiavelli onder de censuur. Het illustreert precies de ambigue betekenis van diens raadgevingen aan de Prins; zij vormen tegelijk een spiegel voor iedere machthebber en doorprikken diens legitimiteitsaanspraken door de 'geheimen van de macht' te reveleren.

In een laatste hoofdstuk geeft Ehnmark zijn persoonlijke interpretatie van Machiavelli, naast de 'cynische' en de 'jacobijnse'. Die duiding is beïnvloed door "de ondergang van de bij uitstek belangrijkste radicale onderneming van de twintigste eeuw, het socialisme, het slechte laatste bedrijf van een stuk dat mijn generatie heeft geënthousiasmeerd" (p. 141). Machiavelli is niet op zoek naar een moraal in de geschiedenis, maar naar de geschiedenis van een moraal; de moraal - de utopie - van het einde van het politieke en haar wederwaardigheden. Hij laat zien dat er geen *eschaton* is en dat precies het geloof in het *eschaton* telkens opnieuw nieuwe machthebbers legitimeert. "Machiavelli begreep wat iedereen die droomt over een samenleving zonder Staat niet heeft begrepen, dat juist daar, door de droom, dat wil zeggen : door na te laten je op alle eventualiteiten voor te bereiden om in geval van nood de macht het hoofd te kunnen bieden, de ergste onderdrukking kan ontstaan. De utopie van het einde van de politiek heeft altijd in het voordeel van de tirannen gewerkt" (p. 165). Machiavelli ontmaskert de macht ook daardoor dat hij aantoonde dat de macht nooit eindigt, maar steeds herboren wordt, onvernietigbaar is en bovendien maar beperkt veranderbaar. "Zijn grote, doorlopende thema...is dat je je niet kunt ontdoen van macht zonder macht te creëren, als tegenmacht, maar dat je macht niet kunt creëren zonder de gevangene ervan te worden" (p. 168).

Ehnmarks benadering én interpretatie van Machiavelli is zowel origineel als actueel. Het is de grote verdienste van zijn boek dat hij er bovendien in geslaagd is ze te presenteren op een spannende en zeer leesbare manier. *De Geheimen van de Macht* is, kortom, een boek dat ik zowel vanuit ideeënhistorisch, als vanuit politiektheoretisch perspectief wil aanraden.

Koen RAES

* * *

OOST-EUROPA

A.P. van Goudoever (red.). *Oost-Europa in het verleden*. (Liber amicorum Z.R. Ditrich). Groningen, Wolters-Noordhoff/Forsten, 1987, 262 blz. fl.60,- ISBN 90 6243 087 2.

Terwijl de relaties met de Sovjetunie worden geïntensifieerd en allerwege de belangstelling voor de ontwikkelingen in Oost-Europa toeneemt, valt in Utrecht het merkwaardige besluit om de leerstoel voor Oosteuropese geschiedenis aan de Rijksuniversiteit op te heffen. De eerste en laatste hoogleraar prof. Z.R. Ditrich heeft inmiddels afscheid genomen en zijn vrienden en leerlingen boden hem bij deze